

Válasz az opponensi véleményekre

Először is szeretném megköszönni három opponensemnek, hogy elolvasták művem, s értékes megjegyzéseik, kritikáik hozzájárultak ahhoz, hogy későbbiekben néhány új szempont szerint átdolgozhassam a disszertációm, mielőtt könyvként kiadnám.

Először Dr. Fajcsák Györgyi opponensi véleményére válaszolok. Köszönöm Fajcsák Györgyinek, hogy kínai buddhista kutatásaimnak megadta a magyarországi előzményeit és háttérét. Sokat köszönhetek Miklós Pálnak, az Iparművészeti Múzeum egykori főigazgatójának, aki Magyarországon úttörőként kezdett el kínai buddhizmussal foglalkozni. A *Kapujanincs átjáró* című fordítása mind a mai napig meghatározó mű a kínai buddhizmus megismeréséhez Magyarországon. Ő volt az, aki a kínai szakos hallgatóknak elsőként tartott órákat a kínai buddhizmusról, főleg művelődéstörténeti szempontból, így hallgatóként sokat tanultam Pali bácsi előadásaiból. Külön hálás vagyok neki azért, hogy vállalta kandidátusi értekezésem opponenciáját, s értékes megjegyzéseket fűzött munkámhoz. Miklós Pál mindig kritikus volt a kínai filozófiával és a kínai buddhista filozófiával szemben, s megkérdőjelezte, hogy ezek a szó nyugati értelmében filozófiának tekinthetők-e. Miklós Pál azonban talán a legnehezebb műfajt választotta, a Csan mesterek példázatait, amelyek kétségtelenül méritenek a korábbi iskolák tanításaiból, azonban sajátos formában fogalmazzák meg, néha inkább döbbenetnek rá a buddhista igazságokra. Ezeket a történeteket általában nehéz racionális úton megérteni, inkább a meditáció tárgyának szánták. Én a Huayan iskola írásainak tanulmányozását választottam kutatási témának, mivel ennél az iskolánál alapos exegetikai magyarázatokat találunk, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy az indiai fogalmak kínai értelmezéseit vizsgáljuk. A Huayan buddhizmus iránti személyes érdeklődésem felkeltésében nagy szerepet játszott egy éves tajvani tanulmányutam 1992-93-ban, amikor a Faguang Buddhista Intézetben Jan Yün-hua és Robert Gimello előadásait hallgathattam. Mind a ketten a Huayan buddhizmus kutatásának elismert, kiváló szakemberei. Sokat köszönhetek Tőkei Ferencnek, aki a sinológia mestereként, akadémikusként mindig barátsággal és egyenrangú partnerként vont be a saját kutatásaiba. Rám bízta, hogy lektoráljam *Kínai buddhista filozófia* című kötetét, és később bátorítására én is írtam fejezeteket a Fajcsák Györgyi által említett *Tibeti buddhista filozófia*, illetve a *Buddhista logika* kötetekbe. Természetesen meg kell említenem Ecsedy Ildikót, aki tanáromként, témavezetőmként nagyban segítette kutatásaim fejlődését, emberi kiválósága, küzdő ereje mindig példaként áll előttem. Köszönöm tanárainknak a pályámon nyújtott segítségüket.

A dunhuangi huayan kéziratok elemezése kapcsán opponensem megjegyzi, hogy „A fejezetrészhöz kapcsolható függelékként hasznos adatsort adna a dunhuangi Huayan jing kéziratok és vizuális ábrázolások listába foglalása. Ezzel nagyobb hangsúlyt kaphatna a huayan-iskola tanításaihoz kapcsolódó, igen fontos és máig alaposan meg nem kutatott vizuális megjelenések, típusok sora is (pl. Dorothy Wong kutatásai, amelynek publikálását a bibliográfia meg is említi).” Köszönöm ezt a jó tanácsot, a jövőben valóban érdemes lenni a különböző *Huayan jing* kéziratok adatait összegyűjteni a katalógusokból, s lehetőség szerint minél többet megvizsgálni közülük. Bár nem vagyok művészettörténész, kutatásaimat a szövegek filológiai tanulmányozására alapozom, valóban érdemes lenne egy leltárt készíteni a *Huayan jing*hez kapcsolható sokféle dunhuangi ábrázolásról. Számba kellene vennünk a kozmikus Vairocana, a Huayan Hármasság (Vairocana, Samantabhadra, Mañjuśrī), a hét helyszín kilenc prédikálás (*qichu jiuhui* 七處九會), Mañjuśrī és Wutaishan ábrázolásokat. Ez utóbbi ábrázolásokat mostanában alaposabban vizsgáltam, s kimutattam Khotan fontos szerepét e 8–9. században megjelenő új képtípus elterjedésében. A téma szakavatott kutatója kétségtelenül Dorothy Wong, a kelet-ázsiai buddhista művészet professzora, aki részt vett az általam 2004-ben Budapesten szervezett Első Huayan Konferencián. Itt adta elő úttörő kutatásait a Huayan művészetről, amely a konferencia többi előadásával együtt szerkesztésében jelent meg a Harrassowitz Verlag gondozásában a *Reflecting Mirrors: Perspectives on Huayan Buddhism* címmel 2007-ben.

Fajcsák Györgyi azt írja: „A dolgozat hatodik fejezetében két függelék található. Az elsőben Chengguan munkáiban előforduló művek – buddhista és nem buddhista – listáját sorolja fel a szerző. Nagyon hasznos és számos vonatkozásban példaértékű buddhista enciklopédia lehetne a művek bemutatása. Érdemes lenne tehát Chengguan írásaiból kigyűjtött munkák alapadatait is közreadni, s ezzel egy Tang-kori buddhista bibliográfia alapját megvetni.” Köszönöm ezt a kiváló ötletet, amelyet Chengguan kommentárjairól készítendő művemben feltétlen meg fogok valósítani. Chengguan kommentárjának és alkommentárjának jellegzetessége, hogy enciklopédikus, az *Avataṃsaka-sūtra* magyarázata során korának teljes buddhista tudását latba veti, hogy megmutassa, ez a sūtra hogyan illeszkedik Buddha többi tanításához. Gyakran oldalakon keresztül idéz különböző buddhista művekből, hosszasan elemzi a sūtrában előforduló kifejezés jelentését más indiai buddhista sūtrában, *śāstrában*, illetve kínai buddhista művekben. Érdekes módon még a nem buddhista, leggyakrabban taoista, időnként konfuciánus művekből is idéz, hogy egy-egy fogalmat jobban megvilágítson az ezeken a műveken nevelkedett írástudóknak. Jó gondolatnak tartom, hogy

ezeknek a műveknek a bemutatásával rekonstruálni lehetne azt a buddhista irodalmat, amelyet a Tang-kor tudós szerzetesei ismertek és használtak saját munkáikban.

Opponensem hiányolja, hogy a függelékben található szövegkritikai kiadás előtt a vizsgált kéziratokról nem adok rövid ismertetést. Valóban szokás a kéziratokat bemutatni egy szövegkritikai kiadás elején, azonban ebben az esetben nem tartottam szükségesnek, mivel valamennyi használt forrás a tibeti buddhista kánon Kanjur részének jól ismert, többnyire nyomtatott kiadása. A Kanjur különböző kiadásainak kutatása az utóbbi húsz évben számos eredményt hozott, itt különösen érdemes megemlíteni Helmut Eimer kutatásait. Többen is adtak ki tibeti szövegeket, hogy megállapítsák a szöveghagyományt a kánon különböző kiadásai alapján. A művek többsége az általam is használt Kanjur-kiadásokra támaszkodik, s szerzőik nem mutatják be ezeket részletesen. A jól ismert kiadásokon kívül egyéb speciális (pl. Dunhuangból, Tabo kolostorból származó) kéziratot nem vizsgállok, így eltekintettem a források ismertetésétől.

Köszönöm Fajcsák Györgyi azon buzdítását, hogy nagyobb hangsúlyt helyezzek a kínai buddhista nyelv magyar terminológiájának megteremtésére. Dolgozatomat azért készítettem el angol nyelven, mivel a téma nagyobb érdeklődésre tarthat számon külföldön, hiszen alapvetően szakmai közönségnek írtam, s olyan kutatási eredményeket tartalmaz, amelyek nemzetközileg is újnak számítanak. Mindazonáltal magam is nagyon fontosnak tartom a magyar nyelvű buddhista szaknyelv kialakítását, magyarul is rendszeresen publikálok tanulmányokat és fordításokat. Nem könnyű feladat a magyar terminológia megteremtése, mivel a fordítások különböző keleti nyelvű forrásokból készülnek, így ezek az eredeti nyelvek terminológiájának különbözőségét is tükrözik, s ezenkívül az egyes fordítók saját meggyőződésük szerint természetesen eltérő módon fordítják a szakszavakat. Kínában majdnem négyszáz évre volt szükség ahhoz, hogy az egységes kínai buddhista nyelv és terminológia megszülessen. Kumārajīva (334–413) alkotta meg a buddhista kínai nyelvet a klasszikus kínai nyelv alapján, s ez a nyelv és az általa használt terminológia mérvadóvá vált a későbbi korok számára. Remélhetően az internetnek és a könnyebb kommunikációnak köszönhetően nem kell négyszáz évet várnunk, hogy létrejöjjön a magyar nyelvű buddhista terminológia.

Köszönöm az ajánlott műveket, amelyek főleg a téma művészettörténeti feldolgozásához nyújtanak nagy segítséget. Köszönöm, hogy opponensem felhívta figyelmemet néhány elírásra, s ez is mutatja, hogy hibák sajnos mindig maradnak, hiába nézzük át művünket többször, s kérünk meg másokat, hogy lektorálják írásunkat.

Köszönöm Wojtilla Gyula professzor úr értékes megjegyzéseit, amelyek az indiai buddhizmus szempontjából számos fontos kiegészítést tartalmaznak, és további kutatások lehetőségeire hívják fel a figyelmet. Dr. Fajcsák Györgyinek adott válaszómban már említettem, hogy a buddhista terminológia megteremtése komoly kihívást jelent minden nyelven. Már jelentős buddhista irodalmat fordítottak angolra, így azt gondolhatnánk, hogy hamarosan kialakulhat egy egységes angol buddhista terminológia, ugyanakkor éppen Wojtilla professzor úr által említett *pratīyasamutāda* kifejezés angol fordítása mutatja, hogy korai az optimizmus. Mint írja:

„A *pratīyasamutpāda* fogalom „dependent arising” fordítása érthető (p.15), de ennél pontosabb az „origination by dependence” értelmezés (Buddhist Hybrid Sanskrit p. 374). A fogalmat magyarul leginkább „függő keletkezésnek” lehetne fordítani, Skilton körülírásában „a feltételekhez kötöttség egyetemes törvénye” (Skilton).”

Az Edgerton által javasolt fordítás mellett gyakori a „dependent origination” fordítás is, de a „dependent arising” szintén gyakran fordul elő az angol szakirodalomban. Elizabeth Napper például több mint nyolcszáz oldalon keresztül magyarázza a függő keletkezés és az üresség viszonyát, s könyvének címe is *Dependent-arising and Emptiness* (London: Wisdom publications, 1989).

Köszönöm azt a kiegészítést, hogy „a csodás történetek megjelenésének megvan a maga története az indiai buddhizmusban. A Kr. u. első századokban megszorodnak a terjedelmes legendagyűjtemények, és valószínűleg a népszerűségüknek köszönhetően, ennek a műfajnak számos darabja épségben ránk is maradt. Így nem zárható ki annak lehetősége, hogy a buddhista irodalmi „divat” is hatással volt a csodás történetek kínai elterjedésére.” Ez a párhuzam is rávilágít arra, hogy a kínai buddhizmus jelenségeinek vizsgálata során mindig figyelembe kell venni az indiai előzményeket, mert gyakran úgy tűnik, hogy egy sajátos kínai fejleményről van szó, miközben valójában már Indiában is megtalálható valamilyen formában. A jelentős földrajzi és kulturális távolság ellenére a buddhizmuson keresztül jelentős indiai hatás érte Kínát. Erich Zürcher mára már klasszikussá vált monográfiája a korai kínai buddhizmus történetéről egyértelműen az indiai hatások fontosságát emeli ki, művének címe (*The Buddhist Conquest of China*) is kétségtelenül erre utal. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni a változás másik irányát is: nemcsak Kína változott meg a buddhizmus hatására, de a buddhizmus is átalakult Kínában, amire az angol szakirodalomban a *Sinification of Buddhism* kifejezéssel utalnak. Zürcher könyvcímére átfogalmazva ezt a folyamatot nyugodtan nevezhetjük úgy hogy „*the Chinese conquest of Buddhism*”. Az indiai hatás mellett ugyanakkor a belső-ázsiai buddhizmus is nyomot hagyott a kínai buddhizmus fejlődésén. Az

első fordítók többnyire Belső-Ázsiából érkeztek Kínába, így az általuk gyakorolt buddhizmus jellegzetességei is tükröződtek a kínai buddhizmus sajátos fejlődésében. Ez a hatás éppen az általam vizsgált *Avataṃsaka-sūtra* esetében meghatározó, mivel Indiában nem találunk utalást e gyűjtemény egészére, így sokan azt valószínűsítik, hogy Belső-Ázsiában, talán Khotanban keletkezett. Ha ez a mű nem jutott volna el Kínába, akkor a kínai buddhizmus fejlődése szempontjából kiemelkedő fontosságú Huayan iskola sem jöhetett volna létre. Ez is alátámasztja tehát a belső-ázsiai buddhizmus fontosságát.

Köszönöm azt a kiegészítést, hogy „A szanszkrit icchantika fogalom alapjelentése „vágyakozást érző” vagy „vágyakozást érezni kezdő”.” Az *icchantika* problematikája jelentős vihart kavart a kínai buddhizmusban. Alapvető kérdés ugyanis, hogy minden lény rendelkezik-e a buddhává válás képességével. Az indiai szövegek helyenként úgy foglalnak állást, hogy az *icchantikák* semmiképpen nem lehetnek buddhák, míg a buddhaság egyetemességét hirdető kínaiak számára ez elfogadhatatlan volt. Habár Xuanzang nagy tekintélynek örvendett Kínában, mikor az indiai buddhizmus értelmezését követve tagadta, hogy az *icchantikák* buddhák lehetnek, a kínai iskolák követői ezt mégsem fogadták el.

Wojtilla tanár úr egy fontos kérdést feszeget, mikor azt írja: „A szanszkrit szövegek sokat emlegetett ambiguitása az indiaiak és az indológusok számára megszokott, egy kínai vagy egy sinológus számára valóban elgondolkoztató kérdés. Ennek legfőbb oka az indiai gondolkodásban rejlik, amit a szanszkrit nyelv enigmatikus szemantikája adekvátan tükröz.” Az indiai és kínai buddhista szövegek különbözőségének egyik oka valóban az eltérő gondolkodás, s az eltérő nyelvi szerkezet. Az intézetünkben szerveztünk olyan szövegolvasási órákat, amelyeken egy szöveget szanszkrit, tibeti, kínai és mongol változatokban olvastunk. Mindig megdöbbenő volt sinológusként azt tapasztalni, hogy az eredeti szanszkrit szöveg bonyolultsága, többértelműsége, időnként talán homályossága hogyan alakul át a kínai fordításokban, s születik meg egy világos, egyértelmű és egyszerű szöveg. Izoláló jellege révén a kínai nyelv nem képes kifejezni azokat az árnyalt viszonyokat, amelyek a szanszkritban adódtak a ragozás bonyolultsága miatt. Ennek köszönhetően a kínai szövegek talán könnyebben érthetőek, az olvasó biztos lehet abban, hogy helyesen értelmezi a szöveget, ugyanakkor a szanszkrit eredeti többértelműségét a kínai fordítás nem tudja visszaadni, kénytelen a lehetséges értelmezések közül egyet kiválasztani.

Végül opponensem szintén hiányolja a tibeti források bemutatását. Ennek okát már korábban kifejtettem, így nem ismételtem meg. Köszönöm a bibliográfiai kiegészítést.

I would like to thank Prof. Zacchetti for taking the trouble to read my thesis and travel to Budapest from Oxford to attend the public defence. He has made a number of very important points that have inspired me to rethink certain aspects of the thesis. As he emphasized, one of the central features of my Huayan study is the way I attempt to connect the innovative philosophical Huayan concepts with the Buddhāvataṃsaka-sūtra. I wanted to prove that the sūtra is not merely a pretext for the central concepts of Huayan philosophy, but, rather, that these concepts originate from a thorough exegetical understanding of this voluminous and profound Mahāyāna sūtra. I selected two very important terms, ālayavijñāna and tathāgatagarbha, to show how the Huayan scholar monks interpreted these essential Buddhist expressions, and how they placed them in the special Chinese Huayan contexts.

However, the Chinese material is huge: The Buddhāvataṃsaka-sūtra extends to 1,500 pages in Thomas Cleary's English translation, and Chinese monks wrote hundreds of pages of commentaries on the Avataṃsaka-sūtra. Because of the length of these sources I could study only a few aspects of the Chinese commentaries, and this may be one of the reasons why sometimes the thesis does not seem to be an integral work but rather a collection of essays. The other reason is that I wanted to summarise the new discoveries that I have made since I started to study this commentarial literature fifteen years ago. My research has focused on the philological study of primary Chinese and Tibetan texts, and I have presented the major results of my investigation in this thesis. Due to the limitations of a doctoral thesis I had to exclude many parts that would have served to embed all these findings in the larger context of the development of ālayavijñāna and tathāgatagarbha in terms of Indian Buddhism. Being a Sinologist and Tibetologist I preferred to use Chinese and Tibetan sources and I have not made a comprehensive study that should, of course, include Indian materials.

That is the reason why I did not refer to Prof. Schmithausen's seminal work on ālayavijñāna which, of course, I read years ago when I started to study Yogācāra Buddhism, and which I frequently quoted in my Ph.D. work. I had the good fortune to be able to consult with Prof. Schmithausen on my new project when I was a DAAD fellow in Hamburg. He encouraged me to make a critical edition of the Tibetan text of the sūtra Manifestation of the Tathāgata that became a chapter of the Buddhāvataṃsaka-sūtra. I have completed this work, and a short sample of the project can be found in an appendix to my thesis. Later, when I translated Chengguan's small thesis on the positions of Faxiangzong and Faxingzong concerning the existence or non-existence of Buddha's mind, Prof. Schmithausen gave me several pieces of advice on translating passages of Indian texts that Chengguan cited in his short essay. He sent me his latest publication, *Plants in Early Buddhism and Far Eastern Idea*

of the Buddha-Nature of Grasses and Trees, which Prof. Zacchetti refers to, which is a special treatment of the Buddha-nature concept and its development in East Asia. Prof. Schmithausen kindly referred to my several articles on Chengguan and Huayan philosophy in this book while examining the East Asian concepts. Nonetheless, I accept Prof. Zacchetti's suggestion, and when I publish my thesis as a monograph I will include more references to the research on the Indian treatments of these important concepts. I also agree that some important terms, such as dharma-dhātu, could be elaborated to a greater extent; however, due to the limits of space, I was not able to do this in my thesis. My Candidate (Ph.D.) thesis included a thorough examination of dharma-dhātu in which I studied Chengguan's theory of four dharma-dhātus, but I could not repeat this in the current thesis.

Végezetül ismét szeretném megköszönni három opponensemnek, hogy elolvasták a néhol talán meglehetősen száraz, technikai jellegű értekezésemet, s értékes megjegyzéseket fűztek hozzá.

Budapest, 2015. október 21.

Dr. Hamar Imre